

МКОУ «Центр образования» МО «Намский улус» РС(Я)

# Нам улууһун суруйааччылары

Анал куурус быраграаммата

Онордо: саха тылын уонна литературатын учуутала Матвеева Аграфена Афанасьевна

МКОУ «Центр образования» МО «Намский улус» РС(Я)

Нам с.2021

## Быһаары сурук

«Нам улууһун суруйааччылары» анал куурус быраграаммата. Тирэбирэн оноһулунна:

Бу куурус Үөрэхтээһин киинин 9-12 кылаабын уерэнээччилэригэр анаан үөрэх табынаабы дьарык быһыытынан оноһулунна. Куурус уһуна сылга 34 чаас. Быраграаммабы Нам улууһун олонхоһуттара, поэттара, суруйааччылары: олохторо, айар улэлэрэ уонна айымныылары киирдилэр. Куурус манньк сыалы-соругу туруорар:

- Төрөөбүт Нам улууһун биллиилээх айар дьонун туһунан билиини инэри, чинэти, айымныыларын үөрэти.
- -сахалы литератураны сэргээн, кэрэхсээн, сатаан, өйдөөн ааһарга үөрэти; аахпыты бэйэ сайдыытыгар туһанарга туһулааһын;
- Уус-уран айымныыны, араас геройдарын туһунан төрөөбүт норуот олоһун, историятын, култууратын, үгэстэрин, сиэрин-майгытын арыыы; киһи аналын, олоһу диринник, таба өйдүүргэ үөрэти;
- Үөрэнээччи айымныылаахтык толкуйдуур уонна айар дьобура тобулларыгар суол аһы;
- Уус-уран айымныыны уран тыллаах, ураты дьобурдаах, талааннаах дьон айарын өйдөтүү. Онон оскуолабы литература уруогун сүрүн анала- үөрэнээччи төрөөбүт тыл, фольклор уонна литература норуот духуобунай бааһа, киһи өйө-санаата тобуллар, туругуар, майгыта-сигилитэ ситэр, арыллар, истинг, иһирэх иэйиитэ уһуктар эйгэтэ буолар диэн өйдүүрүн ситиһии.
- Төрөөбүт Нам улууһунан киэн туттууну инэри, талааннаах биер дойдулаахтарын ытыктыырын-сүгүрүйэрин, уус-уран тыл айымныыга суолтатын өйдүүрүн, тылы таба туттар буолуутун ситиһии.
- Хас биердии суруйааччы туһунан үөрэти үс түһүмэбинэн барар:
- Бастакы түһүмэх «Суруйааччы олоһо уонна айар үлэтэ».
- Иккис түһүмэх «Айымныыны ырытыы».

- Куурус түмүгэ: проектной үлэ, суруйааччыны кытта көрсүһүү, научнай –чинчийэр үлэ суруйуу, аабыларга кытты, уо.д.а..  
Проектнай үлэ көрүгнэрэ- суруйааччы айар үлэтин туһунан презентация, дакылаат, реферат суруйуу, айымньынан кылгас сценка, сценарийа, хоһоонорунан монтаж, мульттик, оонньоу, викторина, квест, сайт о.д.а.

#### **Кууруска үөрэтии түмүгэ**

#### **ЫТЫК ӨЙДӨБҮЛЛЭРИ ҮӨРЭНЭЭЧЧИГЭ ИНЭРИИ ТҮМҮГЭ:**

1. Төрөөбүт дойдунан, нэһилиэгин историятынан уонна биир дойдулаахтарынан киэн туттар санаатын олохсутар.
2. үөрэнэр баҕаны, бэйэни сайыннарар.
3. Сизрдээх быһыыны, атын дьонго амарах сыһыаны олохсутар.
4. Бииргэ үлэлиир сатабылы сайыннарар.
5. үтүө сыһыаннаах бодоруһууну инэрэр.
6. Айымньылаах үлэбэ баҕаны үөскэтэр, сэрэхтээх, чөл олох туһунан өйдөбүлү, сыһыаны олохсутар.

#### **ҮӨРЭХ САТЫБЫЛЛАРЫН САЙЫННАРЫЫ ТҮМҮГЭ**

1. Айымньыны ис хоһоонноохтук ааҕар, үчүгэйдик толкуйдаан сангарар, тылынан уонна суругунан соруудабы онгорор.
2. Соруудабы толорорго сана араас көрүгнэрин, ньымаларын баһылыыр
3. Тэгниир, ырытар, түмэр, түмүктүүр, наардыыр, маарынныыры, хардарыта сибээһи, төрүөтү булар, хайа баҕарар тиэмэбэ кэпсэтиһиигэ кыттар.
4. үөрэх дьарыгын сыалын уонна соругун өйдүүр, сөптөөх ньымалары булан туттар, туһанар.
5. үөрэх дьарыгын туруоруллубут сороктарга олобуран былаанныыр, хонтуруолланар уонна сыаналанар, ситиһиигэ тиэрдэр ордук көдүүстээх ньымалары быһаарар.

#### **ТУСТААХ ҮӨРЭХ БИРИДИМИЭТИН ҮӨРЭТИИ ТҮМҮГЭ:**

1. Уус-уран айымньыга сизэр-майгы сыаннастара харыстаныахтаахтарын, кэлэр көлүөнэбэ тиэрдиллиэхтээхтэрин туһунан өйдөбүлү үөскэтэр. Кинигэ — киһи-аймах култууратын ураты сыаннаһа буоларын өйдөөн, сизрдээх сыһыаны олохсутар.
2. Уус-уран айымньы тыл искусствота диэн өйдүүр, харыстабыллаахтык сыһыаннаһар.
3. Сайдыылаах, үөрэх бары биридимиегэр ситиһиилээх буоларга тиһиктээх аабы суолтатын өйдүүр; Сахатын сириг, төрөөбүт нэһилиэгин, үтүө уонна мөкү сыһыан, сизэр-майгы туһунан бастакы өйдөбүллээх.
4. Аабы суолтатын, араас көрүгнээх тиэкис (билиһиннэрэр, үөрэтэр, талар, көрдүүр, чинчийэр) уратытын уонна ис хоһоонун өйдүүр, дьүүллэһиитигэр кыттар, дьоруой араас быһыытын-майгытын сизэр-майгы өттүнэн ырытар, сыаналыыр.

### **Туханыллыбыт литература:**

Попова К.К. дьиз кэргэнин архива. 2019 с.

С.Ю. Сидорова дьиз кэргэнин архива 2020 г.

Мохначевская М.П. ахтыгыта. 04.03.2021 с.

Ушницкая С.Г. дьиз кэргэнин архива. 2021 с.

Новгородова С.К. дьиз кэргэнин архива 2021 с.

Сүрүн сигэ буолла- Нам улуунун библиэтэкэлэрин ситимин саайта [namlib.ru](http://namlib.ru), литературная карта Намского улуса.

Куурус 34 чаастаах, нэдиэлэбэ 1 чаас.

### **Куурус ис хоһооно**

1. Кириитэ 1 ч. Куурус ис хоһоонун, сыалын-соругун үөрэнээччигэ билиһиннэри.

2. **П.П. Ядрихинская-Бэдьээлэ (3 чаас).**

**П.П. Ядрихинская-Бэдьээлэ – олонхоһут, тойуксут, суруйааччы. Бэдьээлэ саха литературатыгар киллэрбит кылаата.**

Норуот аатырбыт талааннаах ырыаһыта, олонхоһута Прокопий Прокопьевич Ядрихинская 1901 с. Нам улууһугар Кебекен нэбилиэгэр, билиннинэн Фрунзе сиригэр теребутэ.

**Оҕо сааһа.** Дьоно дьаданы, тийиммэт – тугэммэт буолан, баайга хамначыттаан, аях ииттэн олоһу олорбуттара. Теһе да кыһалбалаахтык олордоллор, дьоно иллэнсийэ тустэллэр эрэ кэпсээн – ипсээн, ырыа – тойук тэнийбитинэн барар ыла этилэр. Аҕата Борокуоппай керудьуес кэпсээннэри, ырыаны тойугу балачча билэрэ. Кини дьон болһомтотун тардар кэпсээннээх – ипсээннээх, ардыгар былыргылыгы матыбынан ыллаталаан ылар идэлээх киһи эбит. Баллы олоһор ырыаһыттарын, олонхоһуттарын ааһа иститэлээн, кэлэр-барар идэлээх хоһоһолору эмиэ анаан истэрин себулуурэ. Онон аатырбыт ырыаһыт, олонхоһут Борокуоппай Ядрихинская бэрт кыра сааһыттан чугас дьонуттан-сэргэтиттэн норуот угус ырыаларын, сэһэннэрин, олонхолоһун сэргээн истэн улааппыта. Бороһон улууһун кырдыһас олонхоһуттан Дьегуер Дьелунньуктэн кини, чороччу улаатан иһэн 15-16 саастааһар «Куннуктээх сире кетен-меһен айанныыр кегечер элэмэс аттаах керулуур-нарылыыр Кун Дьегуелдьут» олонхону истэн, себулээн бу олонхолоһу уерэммитэ. Бу кырдыһас оһолору куллэрээри еруһуспуттуу ере

бабыгыраабытынан баһын илгистимэхтиирэ. Ону Борокуоппай уут-маас сүһэн ылан, дьонтон эмиэ биир туспа сэнээриини ылара. Кини соботох эрэ буола тустэр баһын иһигэр баллыгыраан, кехсун иһигэр куллугурээн ыллыы сылдыар идэлэммитэ. Борокуоппай аан бастаан бэйэтин бараллааларыгар ыллаан-туойан, онтон эрдийэн улам кыабыран, тыла-еһе тахсар буолан, куолаһа челлеруйэн устунан олонхоһут Бэдьээлэ дэтэр буолан барбыта. Иккис олонхотунан, уйэтин тухары утэ гыммыт, таптаабыт «Арабас манан халлаантан илэ-бодо айыллан туспут тыллаах-естээх дыллыа манан аттаах Дьырыбына Дьырылыатта» диэн кыыс бухатыыр туһунан олонхото буолар. Кини бу олонхону, истибит олонхоһуттарыттан, ырыаһыттарыттан саамай себе -махтайа саныыр ырыаһытыттан, уус-тыллаах естеех, хатан ньиргиэрдээх, кэрэ куоластаах Ньюкулай Маалгынаптан оҕо сылдьан истибитэ.Маалгынап олонхоҕо эр киһи, дьахтар бухатыырдарын тойуктарын суол-суол олус эгэлгэлээхтик толороро, аартык иччилэрин, ат ырыатын дьырылатан ураты киэнник ыллыыра уһу.

«Арабас манан халлаантан илэ-бодо айыллан туспут тыллаах-эстээх дыллыа манан аттаах Дьырыбына Дьырылыатта» дьон-сэргэ ортотугар угустук толорон, Борокуоппай киэнник биллэн барбыта. Бу кыыс бухатыырдаах олонхотун ылынан туран толороро.

«Бэдьээлэ бу олонхото, норуот героической эпоһын чинчийиигэ уонна салгыы уерэтиллиитигэр, ордук кыыс бухатыырдаах олонхону ырыналааһынна кемелех буолуоҕа» - диэн олонхоһут доҕоро, фольклорист Россия суруйааччыларын Соһун чилиэнэ, СР культуратын утуелээх улэһитэ П.Н. Дмитриев ахтыытыгар этиллибит.

**П.П. Ядрихинский – советский былаас олонхоһута.** Борокуоппай сыһыа дьон-сэргэ ортотугар, улахан тумсуулэргэ ыллыыр, олонхолуур буолан испитэ, чуор куоластаах, эгэлгэ уус-тыллаах олонхоһут быһыытынан биллибитэ.П.П. Ядрихинский советский былаас бастакы сылларыгар, сир тунэтигин кэмигэр олонхолуурун угэнэ этэ. Дойдутугар кинини олонхоһут Бэдьээлэнэн билинэллэр. Ону кини улахан дьолунан аабынара.1937 с. П.П. Ядрихинский «Кун Дьеһуелдьут» олонхотун биэс кестуулээн, бухатыырдарды таннын-симэнэн оонньоһуннара маннай нэһилиэгэр, оттон оройуонна, республикаҕа биһирэммитэ.Ити курдук, Прокопий Прокопьевич талаана Советский былаас туругурбутун кэннэ ордук куускэ сайдыбыта. Кини колхоз тэрээһинигэр, колхоз тутуутугар бэйэтин улэтинэн-хамнаһынан активнайдык кыттыбыт, элбэхтик улэлээбит, суурбут - кеппут киһи.

1937 сыллаахха Саха АССР тэриллибитэ 15 сыла туолар юбилейын саһана, Намна П.А. Ойуунускай уонна Куннук Уурастыырап тахса сылдьан, оройуон олонхоһуттарын тумэн олонхолоппуттар. Онно кинилэр ордук Прокопий Ядрихинский талаанын бэлиэтии кербуттэр. Онно П.А. Ойуунускай: «Бу олонхоһуттар диэн сурдээх талааннаах уус-уран ийэ тыл баайдаах дьоннот. Эһиги анардас

олонхоннон эрэ дуоһуйбакка, билинни дьоллоох олохпут сайдытын, кизэн хардыыларын туһунан аныгылыы ырыата-тойукта айарга холонун», - диэн эппитин Прокопий Пркопьевич уйэтин тухары айар улэтигэр ынырыы курдук ылынан дьонно-сэргэсэ биллибит сана ырыаларынан – тойуктарынан толорбута. Киниэхэ П.А. Ойуунускай этиитэ истинник сэхэргэһиитэ аныгы олоһу хохуйар айар идэсэ ылларыытыгар алгыс кэриэтэ тирэбинэн буолбута.

Прокопий обонньор тоһо Бэдьээлэ диэн хос ааттаммытыгар тохтоон аастахха, кини кыра эрдэбинэ, Кэбээйи Сииттэтиттэн Кебекенне, Сииттэ Бэдьээлэ диэн ыаллары кэрийэ сылдьан тири имитэн айаһын ииттинэр обонньор кэлэн олоро сылдьыбыт. Ол обонньор хараһа суох эбит. Онон ол аһабыкка сурэхтэтэнэригэр, ол Бэдьээлэ обонньор уолга сурэхтээбит аһатынан аатырбыт. Уол улаатыар диэри Прокопий диэн ааты аат оностубата уһу. Уол улаатан олонхотун буолбутун кэннэ кинини «Олонхотун Бэдьээлэ» диэн ааттаан барбыттар.

П.П. Ядрихинскай 1939 сыллаахха ССРС суруйааччыларын Союһун чилиэнинэн ылыллыбыта. 1944 сыллаахха Комунистическай партия чилиэнинэн киирбитэ. Норуот ырыаһыта Бэдьээлэ 1938 сыллаахха фольклорист П.Н. Попов кини тылыттан аан маннай «Тараһана сайылык» диэн хрестоматийнай ырыатын сурукка киллэрбититтэн ыла бэчээттэнэн барбыта. Бу ырыата норуокка киэнник биһирэммитэ. Аһа дойду Улуу сэриитин сылларыгар хаан остоһу утары охсуһууга уоттаах-теленеех тыллаах айымньылары айбыта. Олортон ордук маннык айымньылар норуокка биллибиттэрэ, «Естеех елер мехсуутэ», «Советскай оборона», «Тоһус уоннаах ударник эмээхсин», «Ерегейбут урдээтэ». Сэрии кэннинээһи сылларга П.Ядрихинскай «Кыыс Тыгына», «Ходуһа уһуктуута», «Артыал ала саадьаһа», «Ньургун трактор», о.д.а. хомоһой тыллаах – естеех айымньылары айбыта. 1948 с. Уонна 1959 с. Олонхотун республикатааһы керуулэригэр кыттыһан, Таатта олонхотун И.Е.Огочуяров «Уһук Турбуу» олонхотун кыттыгас толорууга таптаан толорор аһаһы бухатырын оруолун толорон олонхотун быһыытынан биһирэммитэ. Кэлин Бэдьээлэ суруйааччылары ордук С.П.Даниловы, фольклористары кытта билсизэн, айымньылаах улэсэ кыттыспыт. Фольклорист П.Н.Дмитриев П.П.Ядрихинскай «Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыр» олонхотун суруйан, туспа кинигэнэн таааттаран олонхотун быһыытынан аатын бигэтик уйэтиппитэ.

П.П. Ядрихинскай сэмэй, оболуу уерунньэн, амарах сурэхтээх, эдэрдии эрчимнээх, инникигэ дьулуурдаах майгыта кинини киһи быһыытынан киэргэтэрэ. Кини дьэтигэр – уотугар кыһамньылаах, бугуруу, дьизэ кэргэн сайаһас аһа баһылыга этэ. Прокопий Пркопьевич еруу таптаан олонхолообут «Кун Дьэһуелдьут» уонна «Дьырыбына Дьырылыатта – кыыс бухатыр» олонхолорун Якутскайдааһы радио устубута уонна хаста да республика олохтоохторугар анаан радионан бэриллибиттэрин дьон-сэргэ кэрэхсээн истибитэ. Прокопий Ядрихинскай 1965 сыллаахха Крымна Ялтаһа баран сынньана сылдьыбыта. Кэлэригэр кини суругунан сибээстэһэ сылдьыбыт, Украинаһа

Полтава куоракка олорор биир биллиилээх поэтка Александр Юренкоҕа сылдьан ыалдьыттаан кэлбит, кэлин олус истинник доҕордоспуттар. Полтаваҕа сынньана сылдьан икки тегул концерт биэрбит. Бу сылдьан кини «Хара муора», «Полтаватааҕы корсунуу туһунан тойук» диэн улахан айымньыларын суруйбут. П.П. Ядрихинскай айар улэҕэ ситиһиилэрин, активнай, общественной улэтин иһин «Улэҕэ килбиэнин иһин В.И. Ленин тереэбутэ 100 сыла туолуутун бэлиэтээн» диэн медалынан наҕараадаламмыта уонна Саха АССР культуратын утуолээх улэһитин Бочуоттаах аата инэриллибитэ. Прокопий Ядрихинскай норуот тылынан уус-уран баайын инэриммит, былыргы ырыалары-тойуктары кехтөөх, талааннаах толорооччу, билинни кэмнэ норуот ырыаһытын быһыытынан элбэҕи айбыт, туойбут, ыллаабыт саха биир талааннаах кырдыаһаҥа этэ.

Норуот талааннаах ырыаһыта Прокопий Прокопьевич Ядрихинскай – Бэдьээлэ 78 сааһыгар, 1979 сыл олунньу 14 кунугэр елбутэ.

П.П. Ядрихинскай – Бэдьээлэ аатын Намнааҕы Олонхо дьийэтэ, Кебекен нэбилиэгин кулууба, Фрунзе нэбилиэгэр кини дьийэтэ турар уулуссата сугэр. Кини суруйбут айымньылар умуллубаттар, толорулла, ааһылла тураллар. Биллиилээх олонхоһут тереэбутэ 115 сылын дойдутугар Фрунзеҕа Урун Тунах ыһыаһынан бэлиэтээбиттэрэ.

2017с. олунньу ыйга Нам улууһун Партизан нэбилиэгин Олонхо дьийэтигэр, Саха театрын кылаабынай режиссера Андрей Саввич Борисов туруоруутугар «Дьырыбына Дьырылыатта – кыыс бухатыыр» олонхо премьерата буолбута. Керееччулэр театр артыыстарын талааннарын себе – махтана кербуттэрэ.

### **3. Егор Герасимович Охлопков-Буоратай – норуот ырыаһыта, улуу олонхоһут. (3 чаас)**

Ситэ сыаналамматах талааннаах олонхоһут Буоратай олоһун уонна айар улэтин кытта билиһиннэри.

Егор Герасимович Охлопков-Буоратай тохсунньу 5 кунугэр 1897 сыллаахха Нам улууһун Кебекен нэбилиэгэр тереэбутэ. оччотооһу олох сиринэн, оһо эрдэбиттэн устар ууну сомоһолуур уран тыл ууьугар, абыгар ылларбыта. Кини норуот тылынан уус-уран айымньытын сэргээн истэ улааппыт, умсугуйа истибит ырыатын-тойугун ейугэр туьэрэн, утуктэн, этигэр-хааныгар инэриммит. Устунан олонхоһут быһыытынан тыла-еье селен, куолаа челлеруйэн, кыабыран сайдан барбыта сэрийиллэр. Аймах дьоно аталларынан, Буоратай 17 сааһыттан кыһынны уьун кизьээлэргэ дьон-сэргэ ортотугар, улахан тумсуулэргэ ыллыыр, олонхолуур буолбут. Онуоха эбии бэйэтэ айылбаттан бэриллит чуор куоластааба, эгэлгэ уус тыллаах олонхоһут быһыытынан биллибитэ. Буоратай оһо сылдьан, сэргээн истибит олонхоһуттарыттан биирдэстэринэн санаа эмээхс ин Хобороос (Охлопкова) эбит. Манна таһынан Мыычаар эмээхсинтэн хас да олонхону истибит. Бэдьээлэ ахтарынан, кини олонхо баай матыыптарын, тылын –еун, ырыаларын-тойуктарын Мыычаартан инэриммит.

Е.Г.Охлопков-Буоратай тердугэр олонхоуттар бааллар. Ол курдук кини эьэтэ Охлопков Дьаакып олонхоут, ырыаыт бэрдэ эбит. Эьэтиттэн сиэнэ элбэххэ уерэммитэ сэрэйиллэр.

Биир дойдулаахтара ахталларынан, Дьегуер эдэригэр саха кьиитигэр урдук собус кебус-кене унуохтаах, биилээх харахтаах, кене муруннаах, саната-инэтэ суох хара баран кьи эбит. Билэр дьоно кэпсииллэринэн, Кебекенне саамай кэрэ куоластаах, уун тыыннаах олонхоут быьытынан биллэрэ. Ессе сорозхтор республикаба олонхоут быьытынан киэнник биллибит Бэдьээлэттэн ордорор курдук этэн аьартаабыттар. Кини Бэдьээлэни кытта уелээннээн уескээбиттэр. Ессее уруулуу-аймахтыы дьон эбит. Кьи сытыыта-хотуута П.П.Ядрихинскай уус-уран самодеятельность кэнсиэрдэригэр кехтеехтук кыттар уонна «Тарабана сайылык» диэн тойугунан норуот ырыаыттарыттан киэцник биллибит.

Сэбиэскэй былаас буолбутугар ревком бэрэссэдээтэлинэн улэлээбит. Ол иьин уруц бандьыттар тутан хаайа сылдыбыттар. Сана олох тутуутугар кууьэ кыайарына, санаата хоторунан улэлээбитин биир дойдулаахтара билинэллэр. Кини сэбиэскэй былаас саамай уустук, меккуердээх кэмнэригэр холкуос бэрэссэдээтэлинэн, ферма сэбиэдиссэинэн, биригэдьииринэн, масс, тимир ууьунан улэлээбит. А5а дойду Улуу сэриитин сылларыгар улэ фронулар балыка сылдыбыт, аччык аас-туор сылларга байанайдаах булчут буолан кыаммат-хотуммат дьонно кемелеспут. Кебекеннер бэркэ ытыктыыр, киэн туттар кьиилэрэ буолбут.

Кэлин тее да сааьырдар нэилиэк общественной олобор, уус-уран самодеяльноска кыттарын ахталлар. Ол курдук, П.П.Ядрихинскай-Бэдьээлэ «Кун Дьеуелдьут» олонхотун «Фрунзе» колхоз сана тутуллубут кулуубун аьыллыытыгар сценаба туруорууга А5а тойон алгыьын толорууга кыттыспыт.

Е.Г.Охлопков норуот ырыыаытын быьытынан П.А. Ойуунускайы кытта керсубуттэн биллэн барбыт. Бу кэмнэ кини «Арыгы ырыата», «Борогуулсук Боскуруоп» диэн ырыалары, «Сталин 60 сааьын туолуутугар аныбын», «Верховнай Советы быьбардааьинна» диэн тойуктары айбыта. Биллиилээх фольклору хомуйааччы П.Н.Попов норуот ырыаыта «Сир урдуттэн сидьиннэри сиппийиэбин» диэн ыйырыы тойугун уус-уран альманахха бэчээттэппитэ. Оччотообу кэм тыныгар ис хобоонунан сеп тубэьэрэ. Онон Е.Г.Охлопков 1939 с. Саха сириин Суруйааччыларын мацнайгы съезтэригэр сойууска чилиэнинэн ылалларыгар терует буолбута. Бу съезкэ фольклорист, литературовед Г.М.Васильев дакылатынан норуот ырыаыттарын айар улэлэрин ейееуннэ уураах ылыллыбыта, улахан суолта бэриллибитэ, сурукка-бичиккэ туьэриин сорууга турбута. Ол эрээри Е.Г.Олопков тее да сойуус чилиэнэ буоллар, сыыйа норуот ырыаытан быьытынан умнууга хаалбыта хомолтолоох. П.А.Ойуунускай ыныран Нам олонхоуттарын кытта керсубээн олонхо дьоро куннэригэр кыттыбытыттан



ураты, 1937 с.киэн эйгэ5э олонхоут быыытынан тахсыбата5а. бабар репрессия ыар тына охсуу буолбут буолуон сеп. Уруннэргэ тутулла сылдыбыта диэн кутурээын онно терует буолбута чохчы.

Олонхолоро: «Ала кэрэ аттаах Алантай Боотур», «Ус суус кийини урдунэн ендедуйэн кестер ус былас етуктээх урумэччи манан аттаах Урун Уолан бухатыыр», «Урун Уолан бухатыыр», Куннук сиртэн куех оттоон сиир кебеччер элэмэс аттаах Кун Эрили бухатыыр», «Сонор хаарын суола кестубэт кылбай хаарга кылыыта биллибэт киргиллээх Кыыс сабынньабын кэппитинэн тереебут Кириэс Бэргэн»

Е.Г.Охлопков-Буоратай 1974 сыллаахха елбутэ.

Уола Охлопков Иннокентий Егорович Москватаа5ы Щепкин аатынан училищены бутэрбитэ. Саха драмтеатрыгар, саха радиотыгар улэлээбит. Сунтаар улууьун народной театрын теруттээбитэ. 1971-1974 сылларга Намна культура дьизтин директорынан улэлээбитэ.3 о5олоро, сизннэрэ Москва, Электросталь куораттарга олололор.

2012 сыллаахха Фрунзе нэилиэгэр Буоратай 115 сааьыгар аналлаах юбилейнай ыыях ытыллыбыта. Е.Г.Охлопков- Буоратай аатын Фрунзе нэилиэгин кулууба сугэр. Ити курдук, Е.Г.Охлопков-Буоратай-олонхоут утуе аата умнуллубат.

#### 4. **ПОПОВ Василий Николаевич-Бочоох- аатырбыт олонхоут (3 чаас)**

ПОПОВ Василий Николаевич-Бочоох (13.12.1909-1985). Нам улуухун Хатырык нэһилиэгэр Кэнэли арыытыгар ахсынньы 13 күнүгэр 1909 с. төрөөбүтэ. 30-с сылларга 4 кылаас үөрэхтэммитэ. 1927-1929 сс. Сир хамыһыйатын бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ. 30-с сылларга Кэһэр колхоһу тэрийии актыыбынай кыттыылааҕа, ревизия хамыһыйатын бэрэссэдээтэлэ, хонуу биригэдьиэрэ, нэһилиэк сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ, табаар ыскылаатын сэбиэдиссэйэ. Аҕа дойду улуу сэриитин кыттыылааҕа. 2 сыл сэриилэһэн баран ыараханнык бааһыран дойдутугар эргиллибитэ. Кэлин булчутунан, бостуугунан үлэлээбитэ. Производство туйгуна. Бочоох республикаҕа биллибит олонхоут. 1938 с.Республика олимпиадатын уонна фестиваллар, көрүүлэр кыттыылаахтара. 1948 с. Республикатааҕы олонхоуттар фестивалларын 1 слетун кыайылааҕа. 1962 с. Республикатааҕы олонхоуттар күрэхтэригэр бириистээх миэстэбэ тиксибитэ. 1972-1979 сс. Республикатааҕы олонхоуттар фестивалларыгар ситиһиилээхтик кыттыбыта. 1982 с. олонхоуттар фестивалларыгар нь мистэбэ тиксибитэ. Республикатааҕы олонхоуттар күрэхтэригэр 8 төгүл кыттыбыта үстэ кыайбыта, 5 төгүл 2 миэстэбэ тиксибитэ. Уйгулаах олобу уруйдуубут диэн хоһооно Уйгулаах олобу уруйдуубут диэн норуот тылынан уус-уран айымньытын хомурунньукка бэчээттэммитэ. Поэмалара, хоһоонноро оройуон уонна република хаһыаттарыгар бэээттэммитэ. 1984 с. ЯАССР Култууратын

министерствотын уонна норуот тылынан уус-уран айымньытын научнай-методическай киинин Бочуотунай грамотатынан наҕараадаламмыта. Олонхолоро «Кемус Удаарын», «Ус курдаах Уелэн Кыырдьыт», «Ынах Уола Айдаан бухатыыр» и «Уелэн Кыырдьыт».

##### **5. Тихонов К. Н. Сатабыллаах салайааччы, уран тыл маастара, Норуот ырыаһыта. (3 чаас)**

1934 сыл маай ый 8 күнүгэр 1 Модут нэһилиэгэр Хотонноох алааһыгар төрөөбүтэ. Үөрэнэр кэмигэр сэрии сут-кураан сыллар содулларыгар кыайан үөрэммэтэбэ, түөрт кылааһы бүтэрэн баран, биир дойдулаахтарын кытта тыылга кыайыны уһансыбыта. Колхоз үлэтигэр 1944 сылтан үлэлээбитэ. 1950 сылга 16 сааһын туолан колхоз чилиэнигэр ылбыттара. 1955 сылга дылы колхоз араас үлэтигэр үлэлээбитэ. 1955 сылтан Советскай Армияҕа сулууспалаабыта, армия кэнниттэн 1957 сылтан 1959 сылга диэри Каганович уонна М.К. Аммосов аатынан колхозтарга тутуу биригэдьиirinэн үлэлээбитэ.

1950 сылтан 1960 сылга дылы комсомол чилиэнэ, 1960 сылтан ССКП чилиэнэ, 1961 сылтан «М.К. Аммосов» уонна «Комсомольскай» совхозтар парткомун чилиэннэрэ. 1960 сылтан М. Аммосов аатынан колхозка тутуу биригэдьиирэ. 1967 сыл Түбэ нэһилиэгин советын председателинэн ананан 1975 сылга дылы ситиһиилээхтик үлэлиир. 1975 сыл райсовет инструкторынан, ити сыл 2 Хомустаах нэһилиэгин советын председателинэн 1985 сылга дылы талыллан үлэлиир, онтон 1985 сылтан “Комсомольскай” совхоз Хатас отделениятын управляющайа буолан тыа хаһаайыстыбата сайдарыгар бары кыһамньытын, өйүн-санаатын уурар. 1988 сыл 2 Хомустаах нэһилиэгин советын председателинэн 1992 сылга дылы үлэлээбитэ. Онтон 1998 сыл маай ыйга дылы 2 Хомустаах нэһилиэгин баһылыгынан айымньылаахтык үлэлиир. 1998 сылтан Нам улуунун ветераннарын Советын солбуйааччы председателэ. Константин Никонович 19 сыл нэһилиэктэригэр партийнай тэрилтэлэр секретарынан үлэлээбитэ, 2 сыл Үүнэр совхоз парткомун босхоломмут секретара. 1962 сылтан 1992 сылга дылы нэһилиэктэр Советтарын бастайааннай депутата, 4 төгүл ынырыыга Райсовет депутатынан, партия оройуоннааҕы Комитетын Пленумун чилиэнинэн 4 төгүл талыллан үлэлээбитэ, о.д.а. салайар-хонтуруоллуур үлэлэргэ бары сатабылын уурбута, бар дьонун итэҕэлин бэрт дьонунук толорбута. Улуус хаһыатыгар бэрт өрдөөбүттэн общественной корреспондент. Улуустаабы “Отуу уота” хоһоонньуттар түмсүүлэрин чилиэнэ. Хоһооннору, кэпсээннэри, тойуктары, олонхолору суруйар, олору түмэн 2007 сыллаахха “Хоммут уоһу хоннордоххо...” диэн Намнаабы типографияҕа кинигэ бэчээттэтэн таһаартарбыта.

Саха республикатын сельскэй советтарын социалистическай куоталаһыларыгар 2 төгүл кыайыылааҕа знагынан, В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылын туолуутугар медалынан, М.К. Аммосов 100 сааһын туолуутугар медалынан наҕараадаламмыта. Республиканскай Эйэ Комитетын Саха АССР Верховнай Советын Бочуотунай грамотатынан, ССКП обкомуттан, Ис дьыала, Культура министрстволарыттан, райком, райсовет өтүттэн элбэх бочуотунай грамоталарынан бэлиэтэммитэ. Өр кэмнэ Намна фольклор түмсүүтүн салайбыта. Дькуускай куоракка “Олонхо ассоциациятын” иһинэн ытыллар уһуяанна элбэх оҕону уһуйбута. 11 сыл Олонхо ыһыахтарыгар Нам аатыттан элбэх күрэххэ ситиһиилээхтик кыттыбыта.

## **Тойуксут Константин Никонович Тихонов**

Миэхэ сахам ырыалара  
Сээркээн сэхэни санаталлар...  
Истин норуоккут ырыаларын,  
Истин таптыыр сүрэххитинэн.

*Сэмэн Данилов*

Сири – дойдуну талааннаах киһи аатырдар – сураҕырдар. Биһиги Наммыт улуухугар Константин Никонович Тихонов аатын истибэтэх киһи, бука, аҕыйаҕа буолуо. Кини улууска олонхону, төрүт культураны киэнник тарҕатааччылартан биирдэстэрэ буолбута. Кыра оҕо эрдэбиттэн ийэ олонхоһуттары истэ улааппыт буолан, олонхону үйэтитиигэ Наммыт улуухугар биир биллэр, ытыктанар киһи этэ.

Константин Никонович Тихонов – Саха Республикатын норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, СР культуратын туйгуна, Нам улууһун бочуоттаах гражданина, Норуот ырыаһыта.

Константин Никонович 1934 сыллаахха ыам ыйын 8 кунугэр Нам оройуонун 1-кы Модут нэһилиэгин Хотонноох алааһыгар дьаданы колхозтаах дьэиэ кэргэннэ төрөөбүтэ. Сэрии кэмигэр улааппыт буолан, тыылга хаалбыт кырдыаҕастары, оҕолору кытта сэрии фронун бөһөргөтүүгэ күүһүн харыстаабакка үлэлээбитэ, онон атыттар курдук оскуолаҕа ситэ үөрэммэтэх.

Советскай Армия кэксэтигэр сулууспалаан баран, дойдутугар эргиллэн кэлэн М.Аммосов аатынан колхозка тутууга прорабынан үлэлиир. 1964 с. Модукка учаастак сэбиэдиссэйинэн, 1967 с. Түбэ5э сельсовет исполкомун председателинэн, онтон 1975 с. 2-с Хомустаах сельсоветын председателинан быыбарданан үлэлээбитэ. 1992 – 1998 с.с. эмиэ ити нэһилиэк дьаһалтатын баһылыгынан талыллан үлэлээбитэ.

Константин Тихонович «Норуот ырыаһыта» мээнэ буолбатаҕа буолуо. Кини кыра оҕо эрдэбиттэн норуот үгэстэригэр иитиллэн улааппыт. Ийэтэ, аҕата, эбэтэ айылҕаттан айдарыылаахтара эбитэ үһү. Ол курдук, ийэтэ, олус үчүгэйдик норуот ырыаларын ыллыыра эбитэ үһү. Киһи истэн эрэ олоруобун курдук кэрэ куоластааҕа эбитэ үһү. Ыллаатаҕына «айыылар ыллаһаллар» диэн дьонноро ыллыырын боппуттар. Онон хаарыан талаана дьобура ситэ арыллыбатах. Аҕата байанайдаах булчут уонна хас киһи аайы бэриллэбэт дьикти айдарыылаах - «бэриэччиттээх» киһи эбит. Кини хара тыаттан бултаан кэлиэн иннинэ дьэ аанын тонсуйаллара эбитэ үһү, ону кырдыаҕас эбэтэ: «Оҕом бултууйан истэҕэ...» - диирэ үһү уонна уотун аһатар эбит. Эбээлэрэ эппитин курдук, сотору буолан баран, аҕалара өттүк харалаах дьэтигэр киирэн кэлэрэ үһү. Онтон кырдыаҕас эбээлэрэ ынгырыыга сылдыар хомоҕой тыллаах – өстөөх алгысчыт бэрдэ эбит.

Константин Никонович олонхону кыра эрдэбиттэн сөбүлээн истэрэ, олонхоһуттары үтүктэн ыллыыра. Эдэр сылдьан кырдыаҕас олонхоһуттары кытта улахан республиканскай олонхо истиилэригэр холонон көрбүт. Кэлин сценаттан олонхо араас геройдарын уобараһын арыһан көрдөрөн олонхолуура, туойара.

Саха аатырбыт, биллиилээх тойуксута, оһуохайдыта Устин Нохсоороп туһунан үгүс саха киһитэ билэрэ буолуо. Дьэ бу аатырбыт, сураҕырбыт тойуксут Константин Никонович тойуксут буоларыгар улахан сабыдыаллаах эбит. Константин Никонович оҕо сылдьан Устин Нохсооробу Нам Модутугар кэлэ сырыттаҕына 1948 сыллаахха истибит. Модукка биир хонуохтаах аатырбыт олонхоһут кырдыаҕастар көрдөһүүлэринэн үс хонук устата ыллаабыт – туойбут. Кини онно олонхо геройдарын уобарастаан тылларын – өстөрүн, туттан – хаптан олус итэҕэтиилээхтик, чаҕылхайдык толорбут. Аатырбыт олонхоһуту истээри ким олоппоһун, ким ыскамыайкатын кыбынан илэ кэлбиттэр. Оччолорго Константин Никонович 13 саастааҕа үһү. Дэриэбинэ оҕолоро улуу ырыаһыты үтүктэн да буолуо, тойуктуур, ыллыыр дьарыктаммыттар. Биирдэ оннук ыллаан оонньоу сырыттаһарына, Модут оскуолатын директора А.А.Кондратьев уолу таба көрөн сценаҕа таһааран ыллаппыт. Онно кини «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхоттон Айыы Умсуур удабан ырыатын ыллаабыт. Ол кэмтэн ыла Константин Никонович ырыа алыптаах эйгэтигэр сыстан, уһуйуллан, норуот ырыаһытыгар тийэ үүммүт.

Константин Тихонович 60-ча сыл сценаттан түспэт самодетельнай артыыс. Үгүс тойуктары, оһуохай тылларын, алгыһы этэн – тыынан дьонун – сэргэтин өрүү сэргэхситээччи. Элбэх фестиваллар лауреаттара, ол иһигэр: саха сиригэр биллиилээх тойуксуттара С.Зверевка, П.Ядрихинскай – Бэдьээлэҕэ, У. Нохсооропка, Г.Колесовка анаммыт тэрээһиннэр лауреаттара. 1999с. Сунтаарга ытыллыбыт «Ыгыатта

тоҗойугар тойук» конкурска ситиһиилээхтик кыттан, онтон кынат ылан, 2000 с. С.А.Зверев – Кыыл Уола 100 сааһыгар аналлаах ыһыахха актыбынай кыттыыны ылбыта. Бүлүү энэр улуустарыгар Константин Никонович кэрэ куолаһа улаханлык биһирэммитэ, бэлиэтэммитэ. Сунтаар сиригэр С.А.Зверевкэ анаан таһаарыллыбыт кинигэ5э 3 айымныыта кирибитэ: «Эбэрдэ ырыата», «Байанай алгыһа», «Хоһуйсуу» диэн тойуктара. Итини таһынан Константин Никонович Дьокуускай куорат ыһыахтарыгар хас да сыл субуруччу тойуксуттар, оһуохай этээчилэр күрэхтэригэр кыттан миэстэлэспитэ. Онон кини аата республика бастың тойуксуттарын, оһуохайдыттарын ортолоругар тэннээхтэрин быһыытынан биллибитэ.

Константин Никонович бэрт өрдөөбүттэн, «Ленин суола», «Энсиэли» диэн Нам улуухун хаһыаттарын общественной корреспонденна буолар. Кини 1980 сылтан айар үлэнэн утумнаахтык дьарыктанар. Элбэх ырыалар, тойуктар, оһуохай тылларын автора. Айар үлэтин сүрүн темата: айылҕа, тулалыыр эйгэ, сизэр – туом, төрөөбүт дойдуга таптал. Биллиилээх дьонно анаммыт элбэх айымныылардаах.

Константин Никонович «кырыйдым, сааһырдым» диэн олон хаалбакка улуус общественной олоҗор көхтөөхтүк кыттар. Кини быйыл, сыл сабаланыытыгар, тохсуннуу ыйга Дьокуускай куоракка бастакытын ытыллыбыт «Арай биридэ...» остуоруйаһыттар, номоҗу кэпсээчилэр уонна уһуйээни үөрэтээчилэр бастакы республиканскай күрэхтэригэр Наммыт улуухуттан кыттыбыт дьоннортон биридэстэрэ буолар. Бу тэрээһингэ Константин Никонович «Былыргыны бастың сэхэргээчи» номинация5а 2-с миэстэни ылбыта. Кини «Сөллокүүн иһиллээһин» , «Абааһы буулаабыт ыала» диэн иччилээх – абааһылаах кэпсээннэри уонна саха түң былыргы уһуйээннэриттэн кэпсээн улахан биһирэбили ылбыт.

Константин Никонович талаана 1947 сыллаахха Устин Гаврильевич Нохсоороп кэлэн ыллаан-туойан барыабыттан сабаламмыта. Оччолорго кырачаан уолчаан, улуу ырыаһыты үтүктэн тойуктуур, ыллыыр дьарыктаммыта. Сыһыа-баайа айылҕаттан бэриллибит куолаһа чөллөрүйэн аһыллан барбыта. Улууска фольклор сайдарыгар туох баар билиитин, талааның биэрэн туран, өр кэмнэ туруулаһан үлэлээбит дьонтон биридэстэрэ, ол аналын арыян, дьонно-сэргэбэ билиннэрэн олонхо, төрүт ырыа-тойук өлбөт-сүппэт суолун бар дьонно тиэрдитэ. Төһө да сааһырдар, куруутун үлэ үөһүгэр сылдьан, оҗолору уһуйан, улууска фольклор түмсүүтүн салайбыта. Кини маннайгы президеммитигэр Михаил Ефимовичка ылыннарыылаах тылынан туруорсан, төрөөбүт улуухугар Олонхо дьийэтэ үлэбэ кириэрин ситиспитэ. Үгүс дьоһун тэрээһиннэр кини алҕааһына, арчылааһына, кыттыыта суох ааспаттара. Араас таһымнаах, олонхоҗо, төрүт культураҗа сыһыаннаах научнай-практическай хабааннаах кэпсэтиилэргэ, төгүрүк остуолларга өрүү кыттара. Бөлүһөктэр, норуот төрүт культуратын

үгэстэрин чинчийээччилэр, олонхону үөрэтээччилэр түмсүбүт тэрээхиннэригэр Константин Никонович оруннаах санаалара, толкуйдаах этиилэрэ мээнэбэ хаалбатахтара.

Айылбаттан бэриллитбит сүдү талаанын кэлэр көлүөнэ ыччакка тиэрдэн үлэни ыппыта. Ол түмүгэр саха төрүт үгэһин элбэх оҕо сүрээһинэн-быарынан ылынна. Лена Иванова, Яна Ньургусова, Дайыына Обутова, Петр Попов уо.д.а курдук талааннаах олонхоһуттары, тойуксуттары, оһуохайдьыттары иитэн таһаарда. Үөрэнээччитэ Петр Попов: Екатеринбург куорат Б.Н. Ельцин аатынан Ураллаабы федеральной университет устудьуона манньк ахтар: «Кырдыбас киһи быһыытынан куруутун сүбэлии-амалыы сылдыааччы, урут ханнык биллиилээх дьону кытта алтыспыттарын, ордук мин өйбөр, оҕо эрдэһинэ дьиэлэригэр саха норуотун улуу ырыаһыта, олонхоһута, Саха АССР үтүөлээх артыыһа У.Г. Нохсоороп хонон-өрөөн аасытын кэпсиирин өйдөөн хаалбыппын. Кырдык, Константин Никонович дьоллоох киһи. Манньк Улуу киһиэхэ уһуйуллан, саха ырыатын кистэлэнин киниттэн билэн, кэлин бэйэтэ дьонно ытыктанар норуот ырыаһыта буолан үүнэн табыстаба».

Республика, оройуон, улуус фестивалларыгар кыттан элбэх төгүллээх лауреат үрдүк аатын ылар чиэскэ тиксибитэ:

- 2006 с. – республикатаабы оһуохай күрээбэр «Нам үйэлээх этээччитэ» анал аат хаһаайына;
- 2007 с. – В.М. Новиков – Күннүк Уурастыырап 100, Христофор Максимов 90 саастарыгар аналлаах Амма ыһыабар, оһуохай күрээбэр «Бастын батыһааччы» анал аат хаһаайына;
- 2008 с. - Таатта улууһугар Олонхо ыһыабар «Туойабын төрөөбүт дойдубун» куонкурууска Гран-при хаһаайына, «Оһуохай оонһуутун дуоратан» куонкурус дипломана;
- 2010 с. - Горнай улууһун Олонхо ыһыабын «Олонхо дьикти дойдутун ырыата-тойуга» куонкурус «Хорутуулаах тойуксут» анал аат хаһаайына;
- 2010 с. – Нам улууһун ыһыабар ытыллыбыт «Кыайыы оһуохайа» күрэх кыайыылааба;
- 2011 с. – Мирнэй куоракка Олонхо ыһыабар оһуохай күрээһин кыайыылааба;
- 2012 с. – Мэнэ Ханалас «Өбүгэ быстыбат ситимэ» фольклор күрээһин кыайыылааба;
- 2012 с. - Ньурба улууһун Олонхо ыһыабар оһуохай күрээбэр 3-с миэстэ;
- 2012 с. - Карелияба «Эпосы народов мира» норуоттар икки ардыларынаабы фестивалга лауреат. А. Глазунов аатынан Петрозаводскайдаабы консерватория фольклор кафедратыгар устан, фондаба киллэрбиттэрэ;
- 2013 с. – Мэнэ Ханаласка Олонхо ыһыабар олонхо куонкуруһугар «Уран тыл маастара» анал аат;
- 2013 с. - Туймаада ыһыабар Үс Хатынна «Бастын этээчи» анал аат хаһаайына;
- 2014 с. - Мэнэ Ханалас, Матта республикатаабы Олонхо күрээбэр «Уһун тыыннаах олонхоһут» анал аат хаһаайына;
- 2014 с. – Ханалас улууһугар Олонхо ыһыабар «Дьиэрэй Олонхо» күрээххэ «Дорһоон тойуктаах толорооччу» анал аат хаһаайына, «Омоһойтон утумнаах оһуохайбыт дьиэрэйдин» күрээххэ «Чулуу аат» анал хаһаайына;
- 2014 с. – «Лучший пропагандист Олонхо» республикатаабы бириэмийэ хаһаайына.

Бииргэ алтыһан үлэлээбит Елена Николаевна Протодьяконова, республикаға Олонхо ассоциациятын научнай үлэһитэ истинник ахтан суруйбута: «Константин Никонович дууһатынан, үтүө майгытынан, олорон ааспыт олоһунан, үлэтинэн-хамнаһынан, көстөр дьүһүнүнэн – үлэһит үтүөтэ, кэрэ киһи. Нам улууһун дьоно-сэргэтэ кинини сахалыы мындыр толкуйдаах, тэрийэр дьобурдаах, дирин билиилээх, төрөөбүт түөлбэтэ сайдарыгар дьонуннаах кылааты киллэрбит киһинэн сыаналыыр, ытыктыыр киһилэрэ. Айар талаан биһигэ буолбут Нам улуухугар төрөөн-үөскээн, төрүт, ытык үгэстэрин этигэр-хааныгар инэринэн айылжаттан бэриллибит талаана олоһор сөптөөх хайысханы тутуһарыгар сырдык эркээйи буолбута. Кини бастың олонхону толорооччу, тойуксут, оһуохайдыт быһыытынан кизнник билиннэ. Кэксэ сылларга республикаға олонхо ыһахтарыгар көхтөөхтүк кыттыһан үлэлээн, олонхону толоруу үгэстэрэ сайдалларыгар боччумнаах кылааты киллэрбитэ».

#### **6. Жирков Макар Николаевич – Макар Хара – хомоһой тыллаах хоһоонһут , кэпсээнһит (3 чаас)**

1928 с. балаһан ыйын 8 кунугэр Нам улууһун Хамаһатта нэбилиэгэр теребүтэ. Киномеханик идэлээх. Улуус хаһыатыгар еруу бэчээттэнэр. «Чолбон» сурунаалга, «Люди за кадром» кинигэ икки таһаарыытыгар хоһоонноро тахсыбыттара. Республикаһа пенсионнай фондатын бириэмийэтин «Ходуһаһа» диэн хоһооннорун хомуурунһуга ылбыта. 7 кинигэлээх, онтон уһе оһолорго аналлаахтар. Кэлин таһааттарбыт «Кэл, тукаам, кэпсэтиэх» диэн кинигэтэ оһолор айылһаны чинчийэ кереллеругэр, айылһаны кытта алтыһалларыгар уерэтэр хабааннаах. Бу кинигэтэ лирическай хоһооннортон танылынна.

Истин, ийирэх тылларынан этиллибит, уурбут-туппут тылларынан тиьиллибит хоһоонноро сахалыы тыллаах дьону барытын сэргэхситиэх курдуктар. Макар Николаевич лирик-поэт быһыытынан эрэ буолбакка, оһо суруйааччытын быһыытынан саха литературатыгар бэйэтин суолун-иийин онкуллаабыт суруйааччы буолар. Ол курдук кини «Куерэгэй», «Куну кытта аргыстас» хоһооннорун хомуурунһуктара, «Кэл, тукаам, кэпсэтиэх» диэн кинигэтэ Хара Макар эргиччи талааннааһын кердереллер.

«Ходуһаһа» (1999), «Урумэччи» (2006), «Бэтиэхэлээх билэр дьонум» (2008), «Суһеһум уйарын тухары» (2009), «Куну кытта аргыстас» (2010), «Уол оһо ууктааһа, киһи кизнэ килбиэннээһе» (2010), «Кэл, тукаам, кэпсэтиэх» (2012).

2012 сылтан СР Суруйааччыларын соһуун чилиэнэ.

#### **7. Рыкунов Николай Михайлович (3 чаас)**

Рыкунов Николай Михайлович, - хоһоонһут. поэт. Член СП СССР с 1985 г. **Рыкунов Николай Михайлович** (1936.11.23 - 1995.04.08) 1985 сылтан ССРС СС (Суруйааччылар Соһуустарын) чилиэнэ.

Нам улууһун 1 Хомустаах нэбилиэгэр төрөөбүтэ. Оскуоланы бүтэрэн баран Сэбиэскэй Сэриигэ сулууспалыыр. 1959 сыллаахха Дьокуускайдаағы педагогическай училищеһа үөрэнэр, 1964 сыллаахха СГУ устуоруйа-тыл факультетын саха салаатын бүтэрэр. Мэнэ – Хангалас Дьабыыл оскуолатыгар үөрэтээччинэн үлэлиир. 1965 сылтан Нам улуустаағы хаһыатыгар үлэлиир, онтон редактор солбуйааччыта буолар, түмүгэр редактордыыр .

Кини хоһоонноро аан магнай 1954 сыллаахха Эдэр коммунист хаһыакка тахсыбыттара. 1962 сыллаахха "Хатын ырыата" диэн бастакы хомуурунһуга тахсар. Н. Рыкунов "Дьол сулуһа", "Кэбиһиилээх оттор", "Стойбище стихов" уо.д.а. хомуурунһуктар ааптара.

1982лаахха "Льжный след" диэн ньууччалыы тылынан хомуурунһуга тахсар (С. Кузнецова тылбааһа). Хоһоонһут БАМ туһунан хоһооннордоох, поэмалары да суруйара. Аата Намнаағы киин библиотекаға инэриллибитэ.

8. **Калистрат Дмитриевич Еремеев-оҕо суруйааччыта (3 чаас)** (1951-1995) 1951 сыллаахха тохсунньу 25 кунугэр Амма оройуонугар Абаҕа нэһилиэгэр колхозтаах кэргэнигэр тереебутэ. Тереппуттэрэ Калистрат кыра эрдэбинэ елбуттэрэ, онон эьэтин аахха, И.К.Еремеевтээххэ, иитиллибитэ. Иван Константинович кэргэнэ, Калистрат эбэтэ Валентина Семеновна Эрилик Эристиин тереппут кыыһа. Абаҕа 8-с кылаастаах оскуолатын бүтэрэн баран 1969 с. Одьулууннаабы (Чурапча) СПТУ-13 уерэнэн шофер-слесарь идэтин ылбыта. 1970 с. Советскай Армия кэккэтигэр ынырыллыбыта. Онно сылдьан дойдутун, дьонун-сэргэтин ахтарын аан бастаан хобоонунан этэргэ холоммута. Демобилизацияланан баран 1972 сыллаахха Намнаабы педагогическай училищеҕа уерэнэ киирбитэ. Уерэбин бүтэрэн урууй, черчение уонна улэ уруогун учууталын идэтин ылбыта. Бу дьыл Модут 8-с кылаастаах оскуолатыгар, кэлин Аппааныга интернат сэбиэдиссэйинэн, Госстрах агенынан үлэлээн сылдьыбыта. Олобун тибэх туерт сылларыгар Аппаанытаабы оҕо музыкальнай оскуолатын директорынан ситиһиилээхтик үлэлээбитэ.

Поэт маннайгы хобооно 1975 сыллааха «Ленин суола» хаһыакка бэчээттэммитэ.

К.Д.Еремеев РФ Журналистарын Союбун чилиэнэ, «Саха сирин литератора» ассоциация чилиэнэ. Киэнник биллэн испит поэт этэ. Нам улууьуттан саха омук I конгрэьын делегата буолан кыттыыны ылбыта. «Тохсунньу оьуора» диэн хобооннорун хомуурунньуга 1993 сыллаахха кун сырдыгын кербүтэ. 1995 с. кыра аабааччыларга ейденумтуе тылынан дьиз суеьулэрин, тыа кыыллартын тустартынан «Кустук енноех бетуукчээн» диэн хобооннорун хомуурунньуга тахсыбыта.

К.Еремеев хобооннору, критическэй ыстатыйалары сэргэ ессе миниатюралары суруйара, мелодия айара, фотографиянан дьарыктанара. Олоххо керсуллэр тубэлтэлэри бэрт бэргэнник этитэлээн кэбизэр айымньылара «Биир уоп кулуу» диэн рубриканын оройуоннаабы «Ленин суола» хаһыакка угустук бэчээттэммиттэрэ. Калистрат Еремеев суруйбут, айбыт айымньылара «Саха сирэ», «Эдэр саас», «Амма олобо» о.д.а. хаһыаттарга еруу тахсаллара...

Калистрат Дмитриевич Еремеев. 8 кылааска дылы Абаҕа орто оскуолатыгар үерэммитэ, онтон Одьулуунна СПТ-ну бүтэрэн, суоппар идэтин ылбыта. 1970–1972сс. сэбиэскэй сойуус аармыйатыгар суоппарынан сулууспалаабыта. Аармыйа кэннэ 1978 с. Намнаабы педагогическай училищени бүтэрбитэ, урууй уонна черчения учууталын идэтин ылбыта, ол кэннэ 1986 с., ЯГУ Саха салаатын факультетын бүтэрбитэ, саха тылын уонна литературатын учууталын идэтин ылбыта. Үлэтин 1978 с. Нам оройуонун Модут сэлиэнньэтин орто оскуолатын урууй уонна черчения учууталынан саҕалаабыта, онтон 1980 – 1982 сс. интернат сэбиэдиссэйинэн Хатын – Арыы нэһилиэгэр үлэлээбитэ. 1982 – 1986 сс. государственнай страхования инспекторынан, 1987 – 1990 сс. детсад сэбиэдиссэйинэн, онтон 1991 – 1995 сс. музыкальнай оскуола директорынан Хатын – Арыы нэһилиэгэр үрдүк ситиһиилээхтик үлэлээбитэ.

Кини бары өттүнэн дэгиттэр талааннаах киһи этэ. Россия журналистарын чилиэнэ, поэт, мелодист, художник, баянист, I разрядтаах дуобатчыт, фотограф этэ.

Кини кылгас олобун устата 2 кинигэ суруйан хаалларбыта, хоһооннор хомуурунньуктара «Тохсунньу оьуора» 1994 с., уонна оьолорго аналлаах «Кустук өнөөх Бөтүүкчээн» 1995 с.. Онно баар «Кулунчук» диэн хоһоонугар, Сунтаар мелодийа Калиста Пахомова ырыа суруйбута. Ону Ваня Трофимов ыллаан Саха Республикатын дьонугар киэнник биллибитэ. 2005 сыллаахха «Хатынчаан» студия салайааччыта Мальцев Г.С., дискэ таһаартарбыта, онно аҕабыт 10 тахса ырыата киирбитэ.



Идэлээх хуудоһунньук быһыытынан, элбэх агитационнай материаллары уруһуйдаан хаалларбыта, Нам оруйуонун кулууптарыгар, үлэ - маай, Улуу өктөөп бырааһынньыктарын кини элбэх уруһуйдара кизгэппитэрэ.

Нэһилиэк, нам улууһун общественной тэрээһиннэрин көхтөөх кыттыылааҕа, тэрийсээччи, баянист, хуудоһунньук курдук. Улууска, өрөспүүбүлүкэҕэ дуобат күрэхтэрин эмиэ көтүппэккэ кыттан, көрөн, опыт атастаһан, хаартыскалаан кэлээччи.

Уларыта тутуу кэмигэр,хаартысканы баһылаан, нэһилиэк, улуус, тэрээһиннэрин, оскуола выпускниктарын, бэлиэ түгэnnэри хаартыскаалаан дьон өйдөбүл

Нам улууһун «Отуу уота» литературнай уонна «Туллук хаара» мелодистар түмсүүлэрин актыыбынай кыттыылааҕа Калистрат Дмитриевич Еремеев аата, Саха сирин икки оруйуонугар үйэтитиллибитэ. Ол курдук, төрөөбүт – үөскээбит Абаҕатыгар, үлэлээбит – айбыт Аппаанытыгар кини аатынан уулуссалар бааллар.

Кини олох кыра сааһыгар тулаайах хаалбыт киһи. Аҕата Дмитрий, Калистрат 2 – ки саастааҕар, ийэтэ Январина, аҕатыбыт 7 - тэ сааһыгар эрдэ ыалдьан күн сириттэн туораабыттар эбит.Аҕабыт 40 сааһын кыратык ааһан баран, ийэм, аҕам иккиэн холбоон олорбут саастарын аһардым диэччи. Кини уонна 44 саастан, тоҕо эрэ билбит курдук, саллар этэ, “олоппос” саас диэччи. Ол курдук, аҕабыт 44 сааһыгар, 1995 с., күн сириттэн барбыта. 1976 – 1995 с. диэри, кини Нам улууһун Аппаанытыгар олорбута. Ити курдук чиэстээхтик үлэлээн хамсаан, айан – тутан, Нам улууһун олохтоохторугар, уонна кинини билэр Саха сирэн дьонугар – сэргэтигэр бэйэтин туһунан үтүө уонна сырдык эрэ өйдөбүлү хаалларбыта.

Кини кэргэнинээн Еремеева Анна Захаровналыын 3 оҕоломмуттара. Кэргэнэ Анна Захаровна, үлэ ветерана, билигин Нам улууһун Хатын – Арыы нэһилиэгэр бочуоттаах сынньаланна олорор. Кини идэтинэн үрдүк үөрэхтээх, ученай – зоотехник, 1980 с., ЯГУ - ты бүтэрбитэ. Ийэбит 30 – ча сыл төрөөбүт дойдутугар «Хатын – Арыы» совхозка, үүт тутуутун зоотехнигынан, отдел кадров специалиһынан үлэлээбитэ.

Оҕолоро, Еремеев Захар Калистратович, 30.03.1977 с., идэтинэн юрист, ЯГУ, 2003с. бүтэрбитэ, кэргэнэ Еремеева Анастасия Гаврильевна, идэтинэн филолог, ЯГУ филологической факультета, 2007 с. бүтэрбитэ. Билигин иккиэн урбаан эйгэтигэр үлэлииллэр. Үс оҕолоохтор.

Новгородова (Еремеева) Сахаяна Калистратовна, 01.03.1979 с., идэтинэн социальной педагог, Педагогической институт ЯГУ, 2002 с. бүтэрбитэ,Нам улууһун үөрэҕирии управлениетыгар отдел сэбиэдиссэйинэн үлэлиир.Ккэргэнэ Новгородов Григорий Григорьевич, идэтинэн электрик, ППУ-14, 1989 с. Бүтэрбитэ,«Намкоммунтеплоэнерго» АО аварийнай – диспетчерской сулууспатыгар үлэлиир.Үс оҕолоохтор.

Барашкова (Еремеева) Саргылана Калистратовна, 28.12.1983 с., идэтинэн саха тылын уонна литературатын учуутала, Саха тылын факультета ЯГУ, 2006 с. бүтэрбитэ, билигин идэтинэн, Нам сэлиэнньэтин № 2 орто оскуолатыгар саха тылын уонна литературатын учууталынан үлэлиир.Кэргэнэ Барашков Сергей Афанасьевич, идэтинэн физкультура учуутала, Физкультура уонна спорт факультета, СВФУ, 2012 с. бүтэрбитэ, билигинурбаанньык. Уол оҕолоохтор.

## 9. **Сабарай Илгэ Парникова Анна Алексеевна — бэйиэт. Хоһоон хонуутун көстүбэт Хотуна.(2 чаас)**

1959 сыллаахха муус устар күнүгэр Уус-Алдан улууһугар Суотту нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Свердловскайдаағы университет философскай факультетыгар уонна Ленинградтаағы университет библиотечнай факультетыгар үөрэнэ сылдыбыта. 1922 сыллаахха «Куйаас сайын» диэн хоһооннор хомурунньуктарын таһаартарбыта. 1997 сылтан [Саха Өрөспүүбүлүкэтин Суруйааччыларын сойууһун](#) чилиэнэ.

2003 сыллаахха «Күн баҕам» хомуруннуга тахсыбыта. Онно аннотациятар манньк суруллар: «бу поэт истин иэйиитин дневнигэ. Манна „күлүм“ гына түһэр түгэн өр үйэлээҕи, ааспыт кэм кэлэр кэми, истурук тас эйгэни кытта алтыһын ылар. Сабарай Илгэ поэзията — олобу туойуу, олоххо ода. Аахтар ааҕан бардаҕын ахсын ааптар олоххо таптальгар умсугуйаҕын. Поэт биһигини олох хас биирдии чыпчылҕаныттан таптыырга ынырар.» 2015 сыллаахха «Күһүнү ыһааҕым» хомуруннуга күн сири көрбүтэ. 2017 сыл от ыйыгар ыарахан ыарыыттан өлбүтэ.

Сабарай Илгэни Наталья Михалева - Сайа «Хоһоон хонуутун көстүбэт Хотуна» диэн ааттаабыта, чэхчы да оннук этэ. Дьоннуун улаханньк алтыспат, олобун бүтүннүү поэзияҕа, айар үлэҕэ анаабыт «үрдүкү поэзия» уһулччулаах бэрэстэбиитэлэ этэ.

#### 10. Юрий Васильевич Потапов – Саргы (2 чаас)

Юрий Васильевич Потапов 1941 сыллаахха ахсынньы 30 күнүгэр Нам улуунун Кириэстээҕэр төрөөбүтэ. Аҕата Василий Васильевич Потапов төрүт Арбын Кириэстээҕин киһитэ, оттон ийэтэ Наталья Алексеевна Лугинова Уус-Алдан улуунун Дүпсүн нэһилиэгин Бээдититтэн төрүттээх. Ийэтэ эһэм биирдээҕэр олохтон туораабыт, онон эһэм тулаайах хаалбыт. Аҕалаах ийэтэ иккиэн колхуостаахтар. Кэлин Ушницкая Анна Васильевна диэн маачаха ийэлэммит. Соҕотохсуйарыттан ханыы гынан аймахтарыттан Григорьевтартан Саргы диэн кыһы ииппиттэр. Билигин Саргылана Николаевна Аппааныга олорор, 9 оҕолоох, хас да сиэннээх.

Арбын начальнай, Хатырык аҕыс кылаастаах оскуолатын 7 кылааһын, оттон Хамаҕатта аҕыс кылаастаах оскуолатын бүтэрээт, Бүлүүтээҕи педучилищеҕа үөрэнэ киирбитэ. Начальнай кылаас учууталын идэтин ылан, төрөөбүт улуунугар үлэтин саҕалаабыта. Ол курдук, биһиги эһэбит бочуоттаах сынньаланна тахсыар диэри араас хабааннаах үлэлэргэ киһи да, үлэһит да быһыытынан буспута-хаппыта. Искра, Фрунзе начальнай, Арбын аҕыс кылаастаах оскуолаларыгар сэбиэдиссэйинэн, учууталынан, онтон Хатырык нэһилиэгэр «М.К. Аммосов» аатынан колхозка комсом секретарынан, «М.К. Аммосов» аатынан совхоз Арбыннааҕы отделениятыгар ыстаарсай биригэдьиirinэн, управляющайынан, Нам улуунун госстраҕар агенынан, Арбын олохтоох дьаһалтатыгар сири мээрэйдээччинэн таһаарылаахтык үлэлээбитэ. Учуутал, совхоз отделениятын управляющайа, ыстаарсай биригэдьиир, комсом секретара, госстрах агена үлэлэргэ салайааччы да, үлэһит да быһыытынан сирдэрбэтэҕэ, ону 1970 сыллаахха В.И. Ленин 100 сааһын туолар үбүлүөйдөөх сылыгар, Саха сири комсомолун 90 сылыгар ылбыт, 1999 сыллаахха Ветеран труда мэтээллэрэ да туоһулууллар. хоһоон айыытынан оскуола сылларыттан дьарыктаммыта.

Ол курдук, Хатырыкка уонна Хамаҕаттаҕа үөрэнэр сылларыгар К.П. Яковлева салайбыт литературнай куруһуога, онтон педучилищеҕа Н.П. Дмитриевка сылдьан уус-уран тыл кистэлэннэригэр уһуллубута. Оҕо эрдэҕиттэн иэйиитэ кэлэн, хоһоон суруйа сатыыр дьарыгын ити куруһуоктарга сылдьан бэркэ сайыннарбыта.

Саргын айар кута арылыннафына, иэйэ кута илбиһирдэҕинэ айылҕа анаабыт бэлэҕин туһанан, сүрэҕин сипсиэринэн, Арбынын хатынҕын суугунугар бигэтэн, дойдутун мүөттээх салгынын, үрдүк мэнэ халлаанын, сырдык күннээх Кириэстээҕин, бар дьонун, олоҕун аанньалларын хомоҕой тыллаах хоһоонугар хойуйар, ылбаҕай тыллаах ырыатыгар ыпсарар, кэрэ тыллаах кэпсээнигэр кэрэһэлиир.

Нам улууһун «Отуу уота» литеартурнай түмсүү чилиэнэ, «Энсиэли» хаһыат общественной корреспонденна этэ. Айар үлэтигэр Саргын диэн псевдонимынан биллэр. Псевдонимын күн сириҥ көрбүт күнүгэр түбэхэр айыы аатынан ааттаммыта. Үтүөнү-кэрэни онорооччу диэн суолталаах. 200-тэн тахса хоһоонноох. Олорго барытыгар кэргэнигэр, оҕолоругар, сиэннэригэр, аймах-билэ дьонугар, төрөөбүт төрүт түөлбэтигэр таптала хойуйара. Самодетельнай композитор, мелодист Андрей Терентьевич Замятин, Валерий Егоров хас да хоһоонугар ырыа суруйан, дьон-сэргэ биһирэбилиҥ ылыан ылбыта, биһиги эһэбитин норуокка биллэрбитэ. «Кыыс кэрэ Нам сирэ» диэн хоһооно улуус иккис гимнин курдук ылланар ырыа буолла. 2011 сыллаахха сэттэ уонус хаарыгар диэри бүөбэйдээн, иитиэхтээн, араначчылаан сылдыбыт хоһооннорун түмэн, икки хомурунньугу таһаартарбыта. «Кыыс кэрэ Нам сирэ» кинигэтигэр олох кэрэтин, ийэ дойдутугар, бар дьонугар тапталаҥ билинэн, эдэр саас эрчимин, улуус саарынарыҥ хойуйбут хоһоонноро дириҥ, дьэнкэ ис хоһоонноохтук, философскай, лирическэй хабааннаах тупсаҕай тылынан суруллубут буолан, ааҕааччы өйүн-санаатыҥ таарыйаллар.

«Сырдык күннээх Кириэстээх» хомурунньукка эһэбит төрөөбүт-үөскээбит дойдутугар Кириэстээххэ, Арбынна мунура суох тапталаҥ, айбыт аҕатыгар, эмсэхтээн иппит ийэтигэр, тапталаах кэргэнигэр, төрөппүт оҕолоругар, сиэннэригэр, урууга-аймахха истин-иһирэх иэйиинэн, хомоҕой тылларынан тиһэн хомуйбут хоһоонноро кирибиттэр.

3 кинигэтэ «Иһирэх иэйиилэрим» 2012 сыллаахха бэчээттэнэн таҕыста. Бу үһүс кинигэтин олоҕор иккис тыыны киллэрбит, күүс-көмө буолбут кинигэтигэр, 2-с кэргэнигэр Анастасия Капитоновна Лукинаҕа анаабыта.

Ю.В.Потапов айар үлэнэн эрэ мунурдаммат, талааннаах киһи барыга талааннаах дириллэрини, атын дьобурдардаах. Ол курдук, байанайдаах булчут. Күһүн-саас хайаан да айылҕаҕа тахсан, баай Байанайыттан бэриһиннэрэн, илии тутуурдаах, өттүк харалаахкэлээччи. Көмүс хатырыктааҕы бултуураҕа аналлаах илими өрөр, мунханы таҕар. Онтукатынан балык бөбөтһн ылан, аймах-билэ дьонун күндүлээччи. Уруу киһэлэригэр, саҕа дьибэ малааһыныгар ыңырыылаах алгысчыт, оун таһынан иилээн-саҕалаан ыытар тамада. Уус-уран самодетельнай концертарга солбуллубат баянист.

### **11. Мохначевская Мария Петровна- хоһоонһут, тылбаасчыт.(3 чаас)**

Мохначевская Мария Петровна 18.04.1949 с. Нам улууһугар, Нам сэлиэнньэтигэр төрөөбүтэ. 1968 с. Намнааһы орто оскуоланы бүтэрбитэ. Ол кэнииттэн 1969 с. Намнааһы бытовоей комбинатка иис сыаһар, бастаан ученигынан киирэн сааһын тухары иистэнньэниэн үлэлээбит. 1990 с. үлэ бэтэрээнэ, 1999 с. Бочуоттаах сынньаланна олорор.

2016 с. суруйбут икки хоһоонун уолугар Авксентий Ильич Мохначевскайга аахтарбытыгар, хоһооннорун наһаа сөбүлээн, - маама, эн хоһоон суруйууһуккун- диэбитин ылынан, хоһоон эйгэтигэр киирэн хаалан айар үлэтин саһалаабыт. Айар үлэтигэр псевдонимын Марта- Мария диэн ылыммыт. 2017 сылтан аны тылбааска холоннуута саһаламмыт. Бастаан А.Пушкин, С.Есенин, М.Лермонтов о.д.а. классиктар хоһооннорун тылбаастаан, " Тылбаас- ийиим кытыла" - диэн үс чаастаах кинигэ таһааттарбыт. 2018 с. Кэбээйи улууһун библиотеката Т.Е.Сметанин 100 сааһын бэлиэтиир юбилейыгар анаан, кини үлэлэрин нууччалыы тылбаастыырга конкурс биллэрбиттэригэр Т.Сметанин " Анюта" поэматын сэргэ Лоокуут уонна Ньургунун" лирическэй драматын тылбаастаан бастакы миэстэни ылбыт. Ол тылбаастарбын кинигэ онотторон таһааттарбыт. Наммыт классик суруйааччыта И.Д.Чабылбан " Манчаары" поэматын тылбаастаабыт. Уус Алдан улууһун суруйааччыта уонна Россия журналына И.И.Попов- Уйбаан Бахсылыырап " Сэри ааспат- арахпат дуораана"- диэн кыайыы 70 сылыгар аналлаах докуменна олобуран суруйбут анабыл хоһооннорун " Война- это не судьба"- диэн ааттаан, тылбааһын онорбут. Ол тылбааһа Уйбаан Бахсылыырап аатынан тахсыбыта.

2021 сылга киирэн баран, эмиэ Уус Алдан биллиилээх краевед, Россия журналына Павел Васильевич Пермьяков- Тэлэкэ " Лөгөй уонна кини кэмэ" - диэн, аан бастаан нууччалар кэлиилэригэр Бороһон аһа баһылыга Лөгөй саха норуотун туһатыгар онорбут үтүөтүн сырдатар документальнай ахтыытын нууччалыы тылбаастаабыт. Ол ону электроннай кинигэ онорон инстаргамна таһаарбытын ылан бэйэм ааппар кинигэ таһааттаран эрэбин. Барыта 16 кинигэлээх, онтон 6- та тылбаастар. 10- на хоһоон хомуурунньуктара.

Кинигэ таһааттарар сүрдээх үлэлээх уонна үп- харчы өттүнэн ыарахаттардаах, ол да буоллар төрөөбүт Сахабыт тыла сүтэн хаалбакка сайдан иһэрин туһугар кыаһа тийэринэн үлэлэхэр эбит кэрэ киһи Мария Петровна Мохначевская.

2020 сылтан Саха Өрөспүүбүлүкэтин Суруйааччыларын Сойууһун чилиэнэ.

2016 сылтан Нам улуунун " Отуу уота" айар түмсүү чилиэнэ.

	Түһүмэх аата	Уруок тиэмэтэ	Үөрэх дэгиттэр үөрүйэхтэрин инэрэр үлэлэр	Чааһа	Кунэ-дьыла	Литература
1	Кириитэ			1 ч.		
2	Норуот тылынан уус-уран айымньыта	ПП.Ядрихинской-Бэдьээлэ олобо. айар улэтэ.Бэдьээлэ саха литературатыгар киллэрбит кылаата.	- Бэдьээлэ олобун түһүмэхтэринэн презентация оноруу. - Бэдьээлэ айар улэтин уратытыгар, саха литературатыгар киллэрбит кылаатын туьунан кылгас дакылаат суруйуу.	2 ч.		<p><b>Барамыгин, П.</b> Олобо салбанар / Прокопий Барамыгин // Энциэли. - 2001. - Кулун тутар 22 к. <i>(читатъ)</i></p> <p>2. <b>Илларионов, В. В.</b> П. П. Ядрихинской уонна кини олонхото / В. В. Илларионов // Хотугу сулус. - 1983. - N 5. - С. 103-105. <i>(читатъ)</i></p> <p>3. <b>Никитина, Р. В.</b> Олонхоут Бэдьээлэ / Р. В. Никитина // Чолбон. 2001. N 3. С. 66-67. <i>(читатъ)</i></p> <p>4. <b>Никитина, Р. В.</b> Талааннаах ырыаһыт Бэдьээлэ / Р. В. Никитина // Чолбон. 1991. N 3. С. 101-102. <i>(читатъ)</i></p> <p>5. <b>Тихонов, К.</b> Ураты уус тыллаах утуотэ этэ / К. Тихонов // Энциэли. - 2001. Кулун тутар 27 к. <i>(читатъ)</i></p> <p>6. <b>Тумат, С.</b> Бэдьээлэ туьунан а5ыйах тыл / Сэмэн Тумат // Чолбон. 2001. - № 3. С. 62-65. <i>(читатъ)</i></p> <p>7. <b>Тумат, С.</b> Ырыа баар - улахаг дьол / С. Тумат //</p>

						Хотугу сулус. - 1980. - N 3. - С. 101-104. <i>(читатъ)</i>
3		ПП.Ядрихинской-Бэдьээлэ «Ходуна ухуктуута», «Тарабана сайылык» хоһоонноро. Төрөөбүт дойдуну, айылбаны хоһуйуу уратыта.	- Хобьоону аабыы. - Ырытыы. - Бэйэн төрөөбүт сирин туьунан хоһоон айарга холонуу.	2		Прокопий Ядрихинской «Ходуна ухуктуута» Я.1964, 18-21, 25-30 с.
4		Е.Г.Охлопков - Буоратай олобун уонна айар улэтэ	- Е.Г.Охлопков - Буоратай олобун уонна айар улэтин туьунан матырыйаал библиотекаттан, архыыптан кердееьун, саабылааьын, бэчээттээьин. - тумуллубут матырыйаалынан реферат, дакылаат суруйуу.	1		Е.Г.Охлопков «Алантай Боотур» , Дь.Бичик, 2015 с.
5		Е.Г.Охлопков - Буоратай «Ала кэрэ аттаах Алантай Боотур» олонхотун сюжета, геройдара.	- Буоратай айымньытыгар проектной улэ.	2		Е.Г.Охлопков «Алантай Боотур» , Дь.Бичик, 2015 с.
6		Попов Василий Николаевич-Бочоох (13.12.1909-1985)	олобун уонна айар улэтин туьунан матырыйаал библиотекаттан, архыыптан кердееьун, саабылааьын, бэчээттээьин. - тумуллубут матырыйаалынан реферат, дакылаат суруйуу.	1		
		<i>Попов В.Н.«Ынах Уола Айдаан бухатыр» олонхотун сюжета, геройдара.</i>	айымньытыгар проектной улэ.	2		

7		Норуот ырыаыта Кестекуун Тихонов. Тихонов К.Н.сатабыллаах салайааччы, тойуксут.	- олобун түһүмэхтэринэн презентация оноруу.	1		
8		<i>К.Н.Тихонов «Улуу Туймаадаҕа» ырыата</i>	Ырыаны абыы. Толорууга холонон керуу.	1		
9	Отуу уота литературнай тумсуу	«Отуу уота» Нам улууьун литературнай тумсуутэ.	“Отуу уота” литературнай тумсуу историятыттан сэьэргэьии. Тумсуу чилиэнин ыныран кэпсэтиьии.	1		
10		Жирков Макаp Николаевич-Макар Хара - Хомоьой хоһоонньут, кэпсээнньит	- олобун түһүмэхтэринэн презентация оноруу.	2		Анисимова, Светлана. Эргиччи талааннаах кьиьи / Светлана Анисимова // Энциэли. - 2000. - Олунньу 26 к. 2. Дунаев, А. Күндү кытта аргыстас / А. Дунаев // Энциэли. - 2010. - Кулун тутар 27 к. 3. Дунаев, А. "Эн чахчы учугэй кьиьигин..." / А. Дунаев // Энциэли. - 2009. - Атырдьах ыйын 15 к. 4. Макаp Николаевич Жирков : ["Отуу уота" литературнай тумсуу чилиэнэ] // Ленин суола. - 1992. - Тохсунньу 18 к. 5. Олесов, Касьян. Иэйиитин сылаас тыына илгийдэ : [Макар Жирков "Ходуьаьа" диэн хоьооннорун хомуурунньугун сурэхтэниитэ ыытылынна] / Касьян Олесов // Энциэли. - 1999. - Сэтинньи 2 к. 6. Потапов, Ю. В. Куус-кеме буолуохтун : [М. Н. Жирковка анаммыт хогоон] / Ю. В. Потапов-

						<p>Саргын // Энсиэли. - 2009. Балабан ыйын 9 к.</p> <p>7. Румянцев, Руслан. Итиинэн илгийэр хогооннор / Руслан Румянцев // Энсиэли. - 1999. - Алтынны 9 к.</p> <p>8. Сивцев, Н. Маннайгы кинигэтин улуус 200 сылыгар анаата : [М. Н. Жирков «Ходуьа5а» диэн ааттаах хобооннорун хомуурунньуга табыста] / Н. Сивцев // Энсиэли. 1999. Ыам ыйын 22 к.</p> <p>9. Ушницкий, В. Уелээннээхтэригэр ейдебунньук / В. Ушницкай-Сэки // Энсиэли. - 2008. - Сэтинны 12 к.</p> <p>10. Ушницкий, В. Эьээ Макаар сиэннэригэр бэлэ5э / В. Ушницкий // Энсиэли. - 2006. - Балабан ыйын 28 к.</p>
11		Кердеех кэпсээннэрэ	айымнытыгар проектнай улэ.	1		Бэтиэхэлээх билэр дьонум Нам 2008 с.
12		Рыкунов Николай Михайлович –талааннаах поэт.	- олобун түһүмэхтэринэн презентация оноруу.	2		<p>Хатын ырыата. Хоһооннор, поэма. - Дьокуускай, 1962.</p> <hr/> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Дьол сулуһа. Хоһооннор, поэмалар. - Дьокуускай, 1969.</li> <li>• Кэбиһиилээх оттор. Хоһооннор, поэмалар. - Дьокуускай, 1975.</li> <li>• Лыжный след. Стихи. / Пер.С.Кузнецовой. - Якутск, 1982.</li> </ul>
13		Колониалист туулэ хобооно	айымнытыгар проектнай улэ.	2		Ыллаан тыллар анал Дь.Бичик 2008 с 23-25



14		Калистрат Еремеев – оџо суруйааччыта.	- олобун түүмэхтэринэн презентация оноруу.	1	<p style="text-align: center;"><b>Олобун уонна айар улэтин туьунан литература</b></p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. <b>Бабатаайыскай, Р.</b> Холонуулар уонна хьооннор / Р. Баутаайыскай // Эдэр коммунист. - 1981. - Сэтинньи 20 к.</li> <li>2. <b>Бийэхэ ыалдьыттыыр К. Еремеев</b> // Ильич уоттара. - 1982. - Ахсынньы 11 к.</li> <li>3. <b>Васильев, Б.</b> Петр Юмшановка; Александр Азаровка; Александр Кирилиннэ; Калистрат Еремеевка; Юрий Ивановка : [эпиграммалар] / Б. Васильев // Энциэли. - 1994. - Ахсынньы 31 к.</li> <li>4. <b>Гурьев, Н.</b> Поэт «Кыыыл Кинигэтэ» : [Калистрат Еремеев айар биэчэриттэн] / Н. гурьев // Энциэли. - 1994. - Кулун тутар 5 к.</li> <li>5. <b>Дунаев, А.</b> Бэлиэтибит : [хьоон] / А. Дунаев // Энциэли. - 2004. - Атырдьах ыйын 19 к. - С. 3.</li> <li>6. <b>Дунаев, А.</b> Кыыыл кинигэлээх доборум : [ Тохсунньу оьуора кинигэтин ырытыы] / А. Дунаев // Энциэли. - 2006. - Олунньу 9 к.</li> <li>7. <b>Дунаев, А.</b> Хатат (поэт К.Еремеевка «Хатат» диэн айар талааннаахтар тумсуулэрин тэрийбитигэр) ; Бэлиэтибит (50 сааьын керсе) : [хьооннор] / А. Дунаев // Кун сиригэр уол оџо тереен. - Дьокуускай, 2003. - С. 47</li> <li>8. <b>Калистрат Дмитриевич Еремеев</b> : [некролог] // Энциэли. - 1995. - Балабан ыйын 26 к.</li> <li>9. <b>Петров, Н.</b> Калистрат Еремеев: «Тохсунньу оьуора» / Н. Петров // Энциэли. - 1994. - Ыам ыйын 31 к.; Саха сирэ. - 1994. - Ахсынньы 27 к.</li> </ol>
----	--	---------------------------------------	--	---	--

						<p>10. <b>Рыкунов, Н.</b> Калистрат Еремеев : [эдэрдэр куоластара] / Н. Рыкунов // Чолбон. - 1995. - N 8. - С. 78-87</p> <p>11. <b>Рыкунов, Н.</b> «Отуу уота» куедьуйэр / Н. Рыкунов // Ленин суола. - 1984. - Муус устар 5 к.</p> <p>12. <b>Сысолятин, И.</b> Тохсунньу оьуора / И. Сысолятин // Эркээйи. - 1994. - Олунньу 12 к.</p>
15		Кустук өгнөөх бөтүүкчээн. Кыыллар, көтөрдөр туһунан хоһоонноро.	айымньытыгар проектнай улэ.	2		Кустук өгнөөх бөтүүкчээн, Дь.1995 с.
16		Анна Парникова-Сабарай Илгэ	- олобун түһүмэхтэринэн презентация оноруу.	1		<p>Тобуруокап, Николай. Билингни саха поэзиятын уһулуччулаах маастара : [А. Парникова - Сабарай Илгэ үйэ анардаах үбүлүөйүнэн санаалар] / Николай Тобуруокап // Кыым. - 2009. - Бэс ыйын 25 к. ; Күрүлгэн. - 2009. - N 3 (12). - С. 174-186 ; Эҥсиэли. - 2009. - Алтынньы 10 к. (читать)</p> <p>б. Чуукаар, П. Анна Парникова / П. Чуукаар // Эдэр коммунист. 1988. Бэс ыйын 6 к.</p> <p>***</p> <p>Попова, М. П. На губах твоих, горящих подобно берегам с саранками... : Особенности якутских жанровых форм, заимствованных из восточной поэзии : [на материале творчества современных поэтов] / М. П. Петрова // Илин. 2006. N2. С.</p>
17		Ытырыык эрбэьин, Кун ба5ам хоьоонноро	Хоһооннору ырытыы, хоһоонноохтук ааьыы	1		Сабарай Илгэ «Кун ба5ам» Дь.Бичик 2008 с. 36-38 с.
18		Ушницкай Василий	- олобун	1		В.В.Ушницкай «Оло5ум

		Васильевич	түһүмэхтэринэн презентация оноруу.			аргыстара» Дь.Бичик 2006 с 23-25
19		Ордуос Борбуос, Муода моруога –көрдөөх сатирической кэпсээннэр.	айымнытыгар проектной улэ.	2		
20		<p>Кобяков Андрей Григорьевич</p> <p>1945 с. олунньу ый 13 кунугэр Кэбээйигэ теребүтэ, СГУ уерэнэн ветврач идэтин ылбыта. 1973 с. Нам улууьугар араас салайар улэлэргэ улэлээбитэ, билигин ОДьКХ ГУП улуустаабы филиалыгар пресс-киин улэлиир.</p> <p>«Энсиэли» хаьыат общественнай корреспондена, журналистар союзтарын чилиэнэ (2000 с.), 2007 с. СР Суруйааччыларын союьун чилиэнэ.</p> <p>2008 сылтан Отуу уота улуустаабы литературнай тумсуу салайааччыта.</p>	- олобун түһүмэхтэринэн презентация оноруу.	1		<p><b>Васильев, В.</b> Сана урдэллэр : ["Улуу Кытайга" диэн суоллаабы бэлиэтээиннэрин кинигэтин сурэхтэниитэ ытылынна] / В. Васильев // Энсиэли. - 2001. - Бэс ыйын 5 к.</p> <p><b>2. Мигалкин, Иван.</b> Телкену тустээн / Иван Мигалкин // Остуол : [поэма] / А. Г. Кобяков. Дьокуускай, 2010. С. 3.</p> <p><b>3. Потапов, Ю.В.</b> Уоскуйар буолумуох / Ю. В. Потапов-Саргын // Энсиэли. - 2009. - Ахсынньы 23 к</p> <p><b>4. Рыкунов, Н.</b> Олох мэлдьи эдэр, мэлдьи сана // Энсиэли. - 1995. - Олунньу 23 к.</p> <p><b>5. Рыкунова, В.</b> Икки сана кинигэ : ["Остуол" уонна "Куннуун тэннэ турдахха" диэн кинигэлэрин сурэхтэниитэ] / В. Рыкунова // Энсиэли. - 2011. - Тохсунньу 12 к.</p> <p><b>6. Уваровская, Лена.</b> Холонуута хотоойулаах / Лена Уваровская // Чолбон. - 2008. - N 1. - С. 86-87.</p> <p><b>7. Эверстов, Г.</b> Холоно тур, хоннохтоохтук! : [Н. М. Рыкунов аатынан киин библиотека4а "Холонуум эрэ мин..." диэн хоьооннорун хомуурунньугун сурэхтэниитэ] / Г. Эверстов // Энсиэли. - 2005. - Муус устар 16 к.</p>
21		А.Г.Кобяков Мин Намым, Дойдубар, Дойдум эмис soboto хоһоонноро.	айымнытыгар проектной улэ.	2		

22		Ю.В.Потапов-Саргын-талааннаах поэт.		1		<p>. Айар куттуун алтына. Улуустаабы киин библиотека – Нам, 2014</p> <p>2. Потапов Ю.В. Кыыс кэрэ Нам сирэ – Нам, 2011 – 109 с.</p> <p>3. Потапов Ю.В. Сырдык күннээх Кириэстээх – Нам, 2011 – 85 с.</p> <p>4. Потапов Ю.В. Эн сырдык ааккынан – Нам, 2009 – 56 с.</p>
23		Саргын анабыл хоһооноро	айымнытыгар проектной улэ.	1		
24		Мохначевская Мария Петровна – хоһоонньут, тылбаасчыт.	- олобун түһүмэхтэринэн презентация оноруу.	1		<p>1. " Олох умсулбана"- хох.хомуурунньуга.2016с.</p> <p>2. " Уруйдан үрүн күн"- хох.хом.га.2017с.</p> <p>3. " Сарданалаах санаалар"- хох. хом.га.2017с.</p> <p>4. " Тылбаас иэйиим кытыла - 1."2018с.</p> <p>5. " Тылбаас иэйиим кытыла - 2".2018с.</p> <p>6. " Локут и Нюргусун".-2018.</p> <p>7. " Айар ухханым - дьылбам бэлэбэ"- 1.2.3 чаастара.- 2018 с.</p> <p>8" Айар ухханым- дьылбам бэлэбэ"-4 чааһа. 2019 с.</p> <p>9. " Тылбаас- иэйиим кытыла"- 3 чааһа.2019с.</p>

					<p>10." Мин Намым- мин төлкөм түөрэбэ"- хоһ. хом.га. 2019 с.</p> <p>11." Очуоска Манчаары баар этэ"- сахалыыттан тылбаас.2019 с.</p> <p>12."Инникигэ эрэниэххэ"- хоһ.хом.га.2020 с.</p>
25		Мохначевская М.П.хоһоонноро.	айымнытыгар проектной улэ.	2	<p>1." Олох умсулбана"- хоһ.хомуурунньуга.2016с.</p> <p>2. " Уруйдан үрүг күн"- хоһ.хом.га.2017с.</p> <p>3." Сарданалаах санаалар"- хоһ. хом.га.2017с.</p> <p>4." Тылбаас изйиим кытыла - 1."2018с.</p> <p>5." Тылбаас изйиим кытыла - 2".2018с.</p> <p>6." Локут и Нюргусун".-2018.</p> <p>7." Айар ухханым - дьылбам бэлэбэ"- 1.2.3 чаастара.- 2018 с.</p> <p>8" Айар ухханым- дьылбам бэлэбэ"-4 чааһа. 2019 с.</p> <p>9. " Тылбаас- изйиим кытыла"- 3</p>

					<p>чаага.2019с.</p> <p>10." Мин Намым- мин төлкөм түөрэбэ"- хон. хом.га. 2019 с.</p> <p>11." Очюоска Манчаары баар этэ"- сахалыыттан тылбаас.2019 с.</p> <p>12."Инникигэ эрэниэххэ"- хон.хом.га.2020 с.</p>
--	--	--	--	--	---